

ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОТРОЩЕНКО Наталія Леонідівна

УДК 37.013.42:37.048.4

**ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
З ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка, завідувач кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна,
Глухівський державний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та
практичної психології;

кандидат педагогічних наук, професор
Архипова Світлана Петрівна,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, завідувач кафедри
соціальної роботи і соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 23 жовтня 2009 р. о 9.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано 23 вересня 2009 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Цілком очевидно, що розвиток людства набирає дедалі динамічнішого характеру, зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління. Сучасний діловий і професійний світ гостро потребують професійно мобільних людей, які готові приймати зважені самостійні рішення й нести відповідальність за їхнє втілення в життя, здатні успішно й ефективно знаходити й реалізовувати себе в соціально-економічних умовах, що швидко змінюються, у зв'язку з пошуком, плануванням, вибором і влаштуванням власної професійної кар'єри.

На жаль, випускники загальноосвітніх шкіл є найменш підготовленими до вимог сучасного глобалізованого світу. На стадії дотрудової соціалізації молода людина стикається із серйозними проблемами. Саме на цій стадії (період ранньої юності) відбувається процес вибору професії – вибору власне життєвого шляху, вибору долі. Зміст, форми й методи профорієнтаційної роботи в школі не забезпечують досягнення основної мети професійної орієнтації сьогодення – формування конкурентноспроможної соціально-успішної особистості як суб'єкта соціально-професійного самовизначення.

Успішне соціально-професійне самовизначення школярів, на нашу думку, передбачає, перш за все, соціально-психологічну готовність до побудови й реалізації життєвих та професійних перспектив і становить складну організовану діяльність. Тому й допомога дорослих на цьому етапі повинна мати системний соціально-педагогічний характер. Оскільки основним завданням діяльності шкільного соціального педагога є створення оптимальних умов соціалізації підростаючого покоління й у посадовій інструкції соціального педагога навчального закладу вказано, що він дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді, вважаємо, що саме такий фахівець сьогодні повинен відігравати значну роль у профорієнтаційній діяльності ЗОШ.

Загальноосвітню школу ми розглядаємо не лише як інститут базової освіти, але і як соціально-педагогічний центр виховання людини з інноваційним типом мислення й формування в неї комплексу якостей сучасної соціально-успішної особистості (насамперед спрямованості, самоусвідомлення, відповідальності, асертивності), які сприятимуть соціально-професійній адаптації чи зміні професії на суміжну, а в подальшому забезпечать повну самореалізацію особистісних потенційних можливостей. Провідну роль тут відіграє соціальний педагог, який повинен бути організатором і координатором у розв'язанні проблеми соціально-професійного самовизначення старшокласників, проте на

сьогодні відсутня продумана, педагогічно обґрунтована система профорієнтаційної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи щодо формування й розвитку в школярів якостей конкурентноспроможної соціально-успішної особистості.

Профорієнтаційній проблематиці приділяють увагу дослідники різних наук – філософії, економіки, соціології, медицини, психології й педагогіки (К. Абульханова-Славська, В. Андрєєв, О. Грішнова, О. Давидова, О. Джура, В. Дрижак, Є. Климов, А. Ковальова, Л. Користильова, Г. Костюк, В. Левін, Є. Павлетюнков, К. Платонов, Е. Рутенбург, Л. Рябова, І. Прокопенко, Т. Николаєва, В. Хільковець й ін.).

Особливе місце посідають роботи, присвячені питанням організації професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи й особливостям їхнього соціально-професійного самовизначення. Це дослідження П. Атутова, Г. Балла, В. Вакуленко, А. Вихруща, Є. Головахи, Н. Григор'євої, В. Кавецького, О. Капустіної, О. Коротун, С. Мазуренко, М. Пряжнікова, І. Уличного, Б. Федоришина та ін.

Проблематику соціально-психологічної готовності учнів до свідомого вибору професії розглянуто в дослідженнях О. Вітківської, Ю. Гільбуха, М. Гінзбурга, М. Лукашевича, А. Масанова, В. Матвієвського, Л. Мітіної, О. Носкова, Г. Резапкіної, П. Шавира.

Разом з тим в Україні відсутні серйозні наукові дослідження в напрямку теорії й практики діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи. Можна вважати, що проблема профорієнтаційної діяльності соціального педагога залишається маловивченою й потребує розробки. Науковим підґрунтям в її опрацюванні можуть стати праці, присвячені теорії й практиці роботи соціального педагога з різних напрямків його професійної діяльності (С. Архипова, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко та ін.), теоретичним і практичним питанням дотрудової соціалізації молоді (О. Балакірева, В. Загривий, В. Кальней, Є. Климов, Н. Ковальська, Т. Колесник, М. Корольчук, Л. Куліненко, М. Лукашевич, Н. Побірченко, М. Пряжников, Ю. Філіппов).

Під час аналізу теорії й практики з досліджуваної проблеми виявлено *суперечності* між: об'єктивною потребою сучасної економіки в конкурентноспроможних фахівцях і несформованістю якостей соціально-успішної особистості у молоді, яка включається в ринкові відносини; прагненням до повної соціально-професійної самореалізації особистості й реальною здатністю старшокласників діяти для досягнення поставленої мети; сучасними вимогами до характеру та змісту професійної діяльності соціального педагога щодо трудової соціалізації учнів й відсутністю

теоретико-методичних розробок соціально-педагогічного аспекту профорієнтації в загальноосвітній школі.

Таким чином, недостатня теоретична розробленість цієї проблеми, необхідність її глибокого й послідовного вирішення на рівні педагогічної теорії та практики, а також зростання ролі людського чинника в розвитку соціально-економічного потенціалу держави стали підставою для вибору теми дисертації: „**Діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану роботи Науково-дослідного центру проблем соціальної педагогіки і соціальної роботи АПН України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка як складова частина комплексної наукової теми „Зміст і технологія соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику” (державний реєстраційний номер 0107V000971). Тему дисертації затверджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 7 від 27 жовтня 2005 р.).

Об'єкт дослідження – профорієнтаційна діяльність соціального педагога загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – система діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, змістовно розробити та впровадити систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що досягнення ефективності в процесі соціальної профорієнтаційної діяльності соціального педагога з учнями загальноосвітньої школи можливе у випадку, якщо цей процес буде організований як педагогічна система, яка:

- виходить у своїй меті з положення щодо провідної ролі соціально-педагогічної діяльності у формуванні особистості учня як суб'єкта соціально-професійного самовизначення;
- передбачає етапи формування та розвитку інтегральних якостей конкурентноспроможної особистості опанта як суб'єкта професійного самовизначення (спрямованості, самоусвідомлення, відповідальності й асертивності), наявність яких забезпечує його успішний соціально-професійний та особистісний розвиток;
- спирається на інтерактивні соціально-педагогічні технології формування й розвитку конкурентноспроможної соціально-

успішної особистості старшокласника (ділові ігри, тренінги, проектування, презентація тощо);

- спрямована на ефективну взаємодію всіх учасників соціально-педагогічного процесу (і сім'ї в тому числі) на стадії дотрудової соціалізації учнів загальноосвітньої школи.

Відповідно до мети й гіпотези дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз соціально-педагогічного аспекту проблеми профорієнтації учнів загальноосвітньої школи в наявній психологічній та педагогічній літературі.
2. Визначити сутнісні характеристики соціально профорієнтаційної роботи соціального педагога в сучасній загальноосвітній школі.
3. Проаналізувати реальну практику діяльності шкільного соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів.
4. Розробити й теоретично обґрунтувати систему соціально-профорієнтаційної роботи соціального педагога в сучасній школі.
5. Запровадити розроблену систему в соціально-педагогічну практику загальноосвітньої школи й виявити ступінь її ефективності.

Методологічну основу дослідження складають: філософські, психологічні й педагогічні гуманістичні положення; концепції особистісно орієнтованого навчання й виховання; принципи особистісного й діяльнісного підходів до формування особистості, взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників формування особистості як суб'єкта пізнання, спілкування й праці, творчої сутності людини як системи, що самоорганізується й саморозвивається; ідеї педагогіки співробітництва й педагогіки підтримки тощо.

Для уточнення вихідних позицій дисертаційної роботи використано концептуальні положення Державної національної програми „Освіта” (Україна ХХІ століття), Закону України „Про загальну середню освіту”, Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, Протоколу наради з питань підвищення ролі профорієнтаційної роботи у формуванні конкурентноспроможного трудового потенціалу України (22.12.04 р.), Закону України „Про зайнятість населення”, Посадової інструкції соціального педагога освітнього закладу (наказ управління освіти і науки від 28.07.04 р. № 363), навчального плану зі спеціальності „Соціальний педагог. Практичний психолог” за редакцією проф. А. Капської та ін.

Теоретичну основу дисертації становлять: теоретико-методологічні засади професійної діяльності соціального педагога (С. Архипова, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко та ін.); положення педагогічної та вікової психології про закономірності психічного розвитку особистості в ранньому юнацькому віці: Б. Ананьєв, Г. Абрамова, Л. Божович, О. Гуменюк, І. Кон, А. Мудрик, Л. Потапчук; теоретичні розробки з проблем професійної орієнтації та трудової соціалізації: О. Балакірева, В. Кавецький, Є. Климов, О. Коропецька, М. Лукашевич, Н. Побірченко, М. Пряжников, М. Тименко, І. Уличний, Б. Федоришин, Ю. Філіппов; концептуальна модель розвитку конкурентноспроможної особистості: І. Дубровіна, В. Матвієвський, Л. Мітіна, Д. Фельдштейн; концепція виховання соціально-успішної людини: М. Аргайл, О. Газман, Н. Реуцька, Н. Рототаєва.

У процесі роботи використано комплекс **методів дослідження:** *теоретичні:* аналіз і синтез, систематизація й класифікація наукової літератури, порівняння й узагальнення науково-теоретичного матеріалу для обґрунтування змісту, форм і методів соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи; *емпіричні:* діагностичні (анкетування, спостереження, тестування, бесіда) для проведення констатувального етапу експерименту; педагогічний експеримент, аналіз і порівняння експериментальних даних з метою визначення ефективності розробленої системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи; *статистичні:* кількісна та якісна обробка даних за допомогою методів математичної статистики для опрацювання результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Експериментально-дослідну роботу здійснено на базі ЗОШ I – III ступенів м. Старобільськ та Старобільського району: Старобільської ЗОШ № 4, Шульгинської ЗОШ й Половинкинської ЗОШ; смт Новопсков та Новопсковського району: Новопсковської газопроводської ЗОШ, Новорозсошанської ЗОШ, Кам'янської ЗОШ. В експерименті брали участь 88 представників педагогічних колективів шкіл, серед яких 37 соціально-педагогічних працівників; 14 представників виробничих об'єднань та навчальних закладів різних рівнів акредитації, які здійснювали профорієнтаційну роботу; 211 старшокласників і 136 батьків та інших членів сімей учнів.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягають у тому, що: *уперше:* теоретично обґрунтовано й створено систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи, розкрито структурні компоненти та доведено

доцільність її застосування в практиці загальноосвітньої школи; розроблено етапи соціально-профорієнтаційної роботи зі старшокласниками й обґрунтовано кожен з чотирьох інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості, які формуються й розвиваються на кожному з них; розроблено сукупність критеріїв для визначення ефективності профорієнтаційної діяльності соціального педагога; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сутнісні характеристики й зміст діяльності соціального педагога з профорієнтації в сучасній загальноосвітній школі; ідеї гуманістичної педагогіки та педагогіки співробітництва щодо організації ефективної взаємодії та спілкування педагогічного колективу загальноосвітньої школи, старшокласника та його родини в процесі соціально-професійної орієнтації; форми й методи діяльності соціального педагога з профорієнтації старшокласників у ринкових умовах; *удосконалено* наукові уявлення щодо соціально-педагогічного контексту профорієнтаційної роботи сучасної школи.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що *створено* соціально-педагогічний центр професійної орієнтації в школі – „Центр формування та розвитку якостей соціально-успішної особистості”; *розроблено* комплекс форм і методів формування й розвитку якостей соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості; психолого-педагогічний практикум для батьків щодо ефективних способів підтримки старшокласника в процесі вирішення проблем соціально-професійного самовизначення; факультативний профорієнтаційний курс „Уроки життєвого та професійного успіху” й інтерактивні профорієнтаційні форми та методи: соціально-профорієнтаційні тренінги, ділові профорієнтаційні ігри, метод „мозкового штурму”, усний журнал, шкільна профорієнтаційна газета, дискусії, соціально-значимі справи, проектування соціально-професійного зростання особистості в межах актуального та потенційного майбутнього, презентація соціально-професійного проекту, круглий стіл.

Розроблену систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи й сучасні соціально-педагогічні технології, які є засобом її реалізації, може бути використано в роботі шкільного соціального педагога; її застосування в практиці загальноосвітньої школи сприятиме оптимізації процесу професійного самовизначення та соціальної адаптації старшокласників у ринкових умовах. Основні результати дослідження можуть бути застосовані в системі післядипломної освіти педагогічних працівників та підготовки студентів напрямів „Соціальна педагогіка” й „Соціальна

робота” у вищих педагогічних навчальних закладах, а також можуть бути покладені в основу науково обґрунтованих рекомендацій щодо роботи в галузі професійної орієнтації учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Результати дослідження **впроваджено** в практику загальноосвітніх шкіл I – III ступенів Старобільського району Луганської області: Старобільської ЗОШ № 4, Шульгинської ЗОШ й Половинкинської ЗОШ (довідка про впровадження № 346 від 19 листопада 2008 р.); Новопсковського району Луганської області: Новопсковської газопроводської ЗОШ, Новорозсошанської ЗОШ, Кам’янської ЗОШ, Танюшівської ЗОШ (довідка про впровадження № 85 від 30 січня 2009 р.); Кам’янобрідського району м. Луганська: КЗ „ЛСШ I – III ст. № 21”, КЗ „ЛСЗШ I – III ст. № 22” (довідка про впровадження № 121 від 27 березня 2009 р.); у навчальний процес Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 1/836 від 9 квітня 2009 р.).

Апробація результатів. Основні результати й висновки дослідження обговорено й вони отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (2005 – 2008 рр.), на науково-практичних конференціях і семінарах та методичних семінарах учителів м. Луганська й Луганської області, на методичних засіданнях соціальних педагогів та практичних психологів Кам’янобрідського району м. Луганська, Старобільського та Новопсковського районів Луганської області. Основні положення дисертації обговорено на IV Міжнародній науково-практичній конференції „Наука й освіта – 2008” (Софія, 2008), III Міжнародній науково-практичній конференції „Наукова молодь: досягнення та перспективи” (Луганськ, 2008), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Освіта і наука без кордонів – 2008” (Преземишль, 2008).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях, у тому числі 5 статтях у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та 7 додатків на 29 сторінках. Робота містить 17 таблиць та 7 рисунків. Список використаних джерел містить 207 найменувань. Загальний обсяг дисертації – 250 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, теоретико-методологічні засади, методи та етапи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, відображено відомості про апробацію й упровадження результатів дисертації.

У *першому розділі* – „*Теоретико-методологічні засади дослідження процесу професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи*” – подано результати здійсненого теоретичного аналізу соціально-педагогічного аспекту проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи; визначено сутнісну характеристику соціально-профорієнтаційної роботи соціального педагога в сучасній школі; проаналізовано реальну практику діяльності шкільного соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів.

Виокремлено три основні напрями досліджень, що в сукупності дозволяють скласти цілісну картину накопиченого фонду наукових знань з теми дисертації. Це, по-перше, дисертації українських дослідників, присвячені організації професійної орієнтації учнів сучасної загальноосвітньої школи й особливостям їхнього соціально-професійного самовизначення, по-друге, це вітчизняна та зарубіжна психолого-педагогічна література, у якій розкрито питання професійної орієнтації та самовизначення.

Третій напрям пов'язаний з теорією та практикою профорієнтаційної діяльності школи й дослідженнями, присвяченими проблемам соціально-педагогічної роботи в цьому контексті. Це власне психолого-педагогічна інформація, яку використано як науковий орієнтир у визначенні сутнісних характеристик соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога та в побудові системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи.

Проблема професійної орієнтації та професійного самовизначення старшокласників набула розвитку й розв'язання у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі. Учені встановили, що важливими моментами змісту соціально-психологічної готовності старшокласника до професійного самовизначення є: потреба в здійсненні професійного самовизначення з урахуванням своїх можливостей, сформованість необхідних для вибору професії знань і вмінь, адекватна самооцінка професійно значимих якостей особистості, уміння використовувати знання про себе з метою професійного самовизначення.

Соціально-педагогічні науки напрацювання, присвячені проф-орієнтаційній діяльності соціального педагога з учнями загальноосвітньої школи, відсутні. Але в процесі аналітичної роботи виділено цікаві наукові ідеї, теорії, концепції, на які спиралися в дослідницькій діяльності, зокрема: концептуальну модель розвитку конкурентноспроможної особистості Л. Мітіної; упроваджену Н. Рототаєвою в школі соціального успіху модель соціо-педагогічної взаємодії; концепцію поліфункціональності фахівця С. Чистякової тощо.

Вивчення сутнісних характеристик соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога дозволяє стверджувати, що, по-перше, під час розробки системи діяльності соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи потрібно акцентувати увагу на сучасному підході до профорієнтації – особистісно орієнтованому, який передбачає своєчасну підтримку й розвиток тих особливостей і характеристик особистості, що слугують передумовою майбутньої успішної професійної соціалізації, сприяють пізнанню навколишнього світу, самопізнанню, самореалізації особистості, усвідомленню власної ролі під час вибору професії, прийняття відповідальності за нього. По-друге, ураховуючи специфіку діяльності соціального педагога – фахівця, що здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги в процесі соціалізації, розглядаємо його як організатора й координатора в розв'язанні проблем соціально-професійного самовизначення старшокласників. По-третє, діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи полягає в єдності організації соціального досвіду учнів і соціально-педагогічної підтримки його.

Таким чином, стверджуємо, що основними завданнями діяльності соціального педагога зі старшокласниками на етапі вибору професії є не лише надання своєчасної допомоги й підтримка особистості, але й озброєння її ефективними механізмами самостійного подолання труднощів цього процесу, вироблення відповідального ставлення до свого професійного самовизначення, допомога особистості в становленні повноцінного суб'єкта свого професійного життя..

У результаті аналізу реальної практики соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи одержано дані, що свідчать про потребу сучасних старшокласників в активізації самопізнання, створення відповідних соціально-педагогічних умов для формування якостей успішної конкурентноспроможної особистості. На підставі вищезгаданих позицій ми будували цілісну систему діяльності

соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи.

У другому розділі – „Розробка й упровадження системи роботи соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи” – теоретично обґрунтовано систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи, описано процес її впровадження в практику роботи загальноосвітньої школи та представлено результати її ефективності.

Аналіз реальної практики діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів дозволив нам стверджувати, що необхідно створити в школі таке соціально-педагогічне середовище, яке надасть можливість школяреві по-новому оцінити власні здібності й домагання, активізувати особистісні ресурси для вибору суб'єктивних стратегій саморозвитку та професійної самореалізації.

Цілком очевидно, що конструювання соціально-педагогічної взаємодії всіх учасників навчання та виховання в школі буде ефективнішим, якщо цей процес спиратиметься на кваліфіковану підтримку та допомогу соціального педагога. Тобто, ми відводимо в цьому процесі соціальному педагогові роль організатора та координатора.

Створена нами система є відкритою, соціально-педагогічною, поліструктурною, діяльнісною системою, яка динамічно розвивається (зміна властивостей у часі) і в межах якої здійснюється цілеспрямований процес формування та розвитку якостей сучасної конкурентно-спроможної особистості, що є умовою успішної трудової соціалізації, визначення молоддю свого місця, ролі й характеру стосунків з людьми, природою, державою.

Розробка системи діяльності шкільного соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів передбачає обґрунтування всіх її складових компонентів: мети, об'єкта та суб'єкта, змісту, організаційних форм і методів.

Метою створеної системи є формування та розвиток конкурентно-спроможної соціально-успішної особистості як суб'єкта професійного самовизначення та трудової соціалізації.

Об'єктом як першим основним компонентом системи соціально-професійної діяльності соціального педагога є учні десятих – одинадцятих класів сільських шкіл та шкіл невеликих міст.

Суб'єктом як другим основним компонентом профорієнтаційної системи є соціальний педагог як організатор та координатор діяльності адміністрації школи, психолога, класного керівника, учителів-

предметників, представників організацій та підприємств, навчальних закладів різних рівнів акредитації, батьків старшокласників.

Теоретично обґрунтовано інтегральні утворення особистості, які впливатимуть на успішність професійного життя старшокласників у майбутньому і які стали для дослідження базисними: спрямованість (переконання, мотивація); самосвідомість (потреба в самореалізації); відповідальність (соціальна готовність, ділове співробітництво); асертивність (активність особистості).

Виходячи з цього, за змістом профорієнтаційну діяльність соціального педагога зі старшокласниками загальноосвітньої школи розподілено на чотири етапи: *ціннісно-мотивувальний, рефлексивний, практично-проектувальний і діяльнісний*. Кожен з етапів вирішує основне завдання пропонованої системи – *соціально-успішна людина через формування та розвиток чотирьох інтегральних якостей затребуваної особистості*.

Ціннісно-мотивувальний етап хронологічно збігається з першим семестром десятого класу й вирішує такі завдання: інформування учнів про конкурентоспроможність, соціальну успішність, про умови, чинники й результати їхнього розвитку; діагностування особливостей особистісного розвитку, спрямованості, самосвідомості, відповідальності й упевненості, перешкод, які заважають успішному усвідомленому самовизначенню.

Рефлексивний етап за часом припадає на другий семестр десятого класу й має такі завдання: активізація самопізнання та самовивчення; сприяння накопиченню нової інформації старшокласника про себе, про свої професійні можливості, про інших; створення умов для формування позитивної самооцінки (робота з педколективом та батьками); допомога старшокласникам відчувати прагнення до самореалізації.

Третій етап профорієнтаційної діяльності соціального педагога ми назвали *практично-проектувальним*, за часом – це перший семестр одинадцятого класу. Він передбачає: допомогу старшокласникам в усвідомленні власних способів мислення, діяльності, особистісних властивостей шляхом спостереження, протиставлення, інтерпретації поглядів, позицій, способів і прийомів сприйняття й поведінки; формування вмінь робити вибір і приймати рішення діяти, відчуття своєї незалежності й здатності змінити власне життя в чомусь принциповому, важливому; моніторинг соціально-професійного розвитку (контроль сформованості професійно важливих якостей); організацію особистісного проектування, в основі якого лежить проект соціально-професійного

зростання старшокласника в межах актуального та потенційного майбутнього.

На четвертому – *діяльнісному* – етапі (другий семестр одинадцятого класу) старшокласники презентують проект свого професійного життя, який за суттю є не лише вибором майбутньої професії, а й результатом соціального становлення особистості. У цьому полягає принципова різниця профорієнтаційної діяльності соціального педагога й традиційних підходів до професійної орієнтації в школі. Цей етап вирішує такі завдання: надання реальної можливості самоствердження старшокласників через включення в особистісно-значиму й соціально-схвалену діяльність; відпрацювання вмінь здійснювати самостійний, усвідомлений вибір на основі всебічного аналізу й прийняття за нього відповідальності; відчуття впевненості у своїх силах і можливостях щодо професійного самовизначення; набуття культури поваги однієї людини до іншої; формування власного професійного плану й розвиток здатності до його реалізації; самоусвідомлення кожним ефективних засобів діяльності, спілкування й поведінки в цілому.

Систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації старшокласників упроваджено в чотири етапи протягом чотирьох семестрів через створений „Центр формування та розвитку якостей успішної особистості” в межах навчально-виховної системи загальноосвітньої школи й паралельно за трьома напрямками: робота з педколективом, зі старшокласниками та з їхніми батьками. На кожному етапі було реалізовано специфічні соціально-орієнтовані профорієнтаційні форми та методи.

Робота з педагогічним колективом передбачала: спеціальну підготовку педколективу в контексті профорієнтаційної роботи, роз’яснювальну роботу, консультації, засідання експертів, загальні збори, круглий стіл. Робота з батьками полягала в наданні необхідної інформації та рекомендацій щодо правильного підходу до старшокласника в процесі його соціально-професійного самовизначення через психолого-педагогічний практикум, тематичні батьківські збори, спільні творчі завдання, загальні збори. Робота з учнями полягала у формуванні суб’єкта професійного самовизначення та трудової соціалізації через індивідуальні, групові та масові форми роботи, що відповідали завданням кожного з чотирьох етапів.

Ефективність експериментальної системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи оцінено за розробленими нами критеріями: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного, конативно-компетентнісного й

емоційно-вольового, які визначають низький, середній і високий рівні сформованості інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості.

Розробляючи показники кожного з чотирьох критеріїв, ми виходили з позиції, що вони спрямовані на діагностування у старшокласників тієї чи іншої обґрунтованої нами інтегральної якості соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості: спрямованості (мотиваційно-ціннісний критерій), самоусвідомлення (когнітивно-операційний), відповідальності (конативно-компетентнісний), асертивності (емоційно-вольовий).

Узагальнені результати експериментальної роботи щодо сформованості якостей соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості старшокласників представлено у Таблиці 1. Порівняння попередніх і кінцевих даних контрольної та експериментальної груп свідчить, що результатом упровадження системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації є позитивна динаміка збільшення кількості старшокласників, у яких сформовано якості соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості, яка простежується за всіма виділеними критеріями у представників експериментальної групи, різниця з контрольною групою складає від 40,7 % до 50 % на користь ЕГ.

Таблиця 1

**Динаміка сформованості якостей соціально-успішної,
конкурентноспроможної особистості у старшокласників
(високий рівень) (у %)**

Якості соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості	до експерименту		після експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Спрямованість	33,3	34,1	42,4	92,4
Самоусвідомлення	34,2	35,9	40,5	84,8
Відповідальність	38,8	39,2	46,2	86,9
Асертивність	38,7	35,6	43,4	91,2

Для підтвердження достовірності ефективності проведеного педагогічного експерименту використано t-критерій Ст'юдента й критерій ϕ *Фішера.

Проведене дослідження дало можливість сформулювати основні **висновки**:

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми соціально-професійної орієнтації учнів сучасної

загальноосвітньої школи. В основу концептуальних положень, що відбивають сутність та особливості цього процесу, покладено ідею про побудову й практичну реалізацію соціальним педагогом системи в цьому напрямку, яка відбиває соціально-педагогічний аспект трудової соціалізації учнів.

2. Теоретичний аналіз наукових досліджень показав, що сьогодні сама логіка соціально-економічного розвитку суспільства привела до принципово нового, ніж раніше, осмислення проблем профорієнтаційної роботи в сучасній загальноосвітній школі, викликала зміни в сутнісному розумінні феномену профорієнтації, що вимагає не лише наукової розробки цих проблем на загальнотеоретичному рівні, а й практичного розв'язання їх засобами психологічної та педагогічної наук.

3. Доведено, що професійну орієнтацію потрібно розглядати як таку, що визначає об'єктивну сторону й характер взаємодії суспільства та особистості, а професійне самовизначення – як суб'єктивну сторону й характер процесу цієї взаємодії. Професійне самовизначення розглядаємо не лише як аспект, частину життєвого, соціального, особистісного самовизначення, але і як цілісний, інтеграційний процес, у якому реалізовано основні життєві цінності людини й конкретизовано аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення.

4. Необхідність у професійному самовизначенні відбивається в старшому підлітковому та юнацькому віці на потребах людини, її ставленнях, інтересах, емоційному стані, і через це формується певна внутрішня позиція особистості, відображена в готовності до профорієнтаційної діяльності. Зростає потреба в набутті цілеспрямованого профорієнтаційного досвіду для побудови свого життєвого плану. Вибір професії, який здійснює людина внаслідок аналізу внутрішніх ресурсів і шляхом співвідношення їх з вимогами професій, є основою самоутвердження особистості в суспільстві.

5. Проведений аналіз дозволив виділити основні позиції, які стали своєрідним підґрунтям для створення концепції формування якостей соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості старшокласників у процесі профорієнтаційної діяльності соціального педагога, а саме: 1) проблема профорієнтації учнів загальноосвітньої школи, що полягає в комплексі заходів, використовуваних з метою створення сприятливих можливостей для процесу прийняття рішень школярами у виборі напряму професійної діяльності, за глибиною й багатоплановістю, виходить далеко за межі власне школи; вона тісно пов'язана із соціально-професійним становленням особистості в цілому; 2) ефективність соціально-педагогічної технології активізації професійного самовизна-

чення старшокласників буде забезпечено за умови самостійної теоретичної та практичної діяльності учнів у всіх ланках навчально-виховного процесу, спрямованих на формування й розвиток свого професійного „образу-Я”, рефлексію власних професійних можливостей, порівняння їх з вимогами до особистості майбутньої сфери професійної діяльності; 3) під час розробки системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи необхідно акцентувати увагу на сучасному підході до профорієнтації – особистісно орієнтованому, який передбачає своєчасну підтримку й розвиток тих особливостей і характеристик особистості, що слугують передумовою майбутньої успішної професійної діяльності, сприяють пізнанню навколишнього світу, самопізнанню, самореалізації особистості, усвідомленню власної ролі під час вибору професії, прийняття відповідальності за нього; 4) урахуваючи специфіку діяльності соціального педагога – фахівця, що здійснює соціально-педагогічну діяльність, об’єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки й допомоги в процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самоствердження особистості, ми розглядаємо його як організатора й координатора в розв’язанні проблем соціально-професійного самовизначення старшокласників загальноосвітньої школи. Базисними принципами діяльності шкільного соціального педагога з соціально-професійної орієнтації вважаємо: принцип взаємодії, особистісно-середовищний підхід, індивідуально-особистісну спрямованість і соціальну орієнтацію в їхній єдності.

6. У результаті дослідження теоретично обґрунтовано систему діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи, розкрито її структурні компоненти. Метою створеної системи є формування та розвиток соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості як суб’єкта професійного самовизначення та трудової соціалізації. За змістом профорієнтаційну діяльність соціального педагога зі старшокласниками загальноосвітньої школи розподілено на чотири етапи: ціннісно-мотивувальний, рефлексивний, практично-проектувальний і діяльнісний.

7. Технологію впровадження розробленої системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації старшокласників було здійснено в чотири етапи, кожен з яких вирішував основне завдання пропонованої системи – соціально-успішна людина через формування та розвиток чотирьох інтегральних якостей затребуваної особистості: спрямованості, самоусвідомлення, відповідальності, асертивності. Профорієнтаційні форми й методи кожного етапу було розроблено

відповідно до поставлених завдань, що забезпечувало ефективність процесу профорієнтації загалом. У педагогічному експерименті було використано інтерактивні профорієнтаційні форми та методи: соціально-психологічні тренінги, ділові профорієнтаційні ігри, метод „мозкового штурму”, дискусії, проектування професійного зростання особистості в межах актуального та потенційного майбутнього та ін. Аналіз отриманих даних здійснено за такими критеріями: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-операційного, конативно-компетентнісного й емоційно-вольового, які визначають низький, середній і високий рівні сформованості інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентно-спроможної особистості.

8. Здійснена дослідно-педагогічна робота з упровадження розробленої системи соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи підтвердила вихідну гіпотезу про те, що процес соціально-професійної діяльності соціального педагога з учнями загальноосвітньої школи проходить набагато ефективніше, якщо його організовано як педагогічну систему.

9. Аналіз результатів експериментальної роботи, який свідчить про високу динаміку зростання показників з кожного критерію, слугує достатньою підставою, щоб вважати виконаними завдання дослідження й досягнутою його мету.

Виконана дисертаційна робота в багатьох її аспектах має прогностичний характер, оскільки розкриває нові напрями діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи. Подальшої наукової розробки потребують питання соціально-професійної орієнтації учнів початкової школи, п'ятих – сьомих та восьмих – дев'ятих класів як три окремі напрями дослідження. Перспектива розробки визначеної проблеми пов'язана також з подальшим поглибленням змісту, виявленням найефективніших шляхів і засобів соціально-професійної орієнтації учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Основний зміст дисертації викладено в таких роботах автора:

1. **Отрощенко Н. Л.** Професійна орієнтація учнів загальноосвітньої школи: сучасний стан і проблеми / Н. Л. Отрощенко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 6. – С. 194 – 198.
2. **Отрощенко Н. Л.** Сутність профорієнтаційної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи / Н. Л. Отрощенко // Соц. педагогіка : теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 91 – 98.

3. **Отрощенко Н. Л.** Соціально-педагогічні особливості профорієнтації учнів загальноосвітньої школи в історичному контексті / Н. Л. Отрощенко // Соц. педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 1. – С. 66 – 72.
4. **Отрощенко Н. Л.** Загальна характеристика системи діяльності соціального педагога з профорієнтації старшокласників / Н. Л. Отрощенко // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. пр. РВНЗ „Кримський гуманітарний університет”. – 2009. – Вип. 14. – С. 23 – 30.
5. **Отрощенко Н. Л.** Аналіз реальної практики профорієнтаційної роботи в сучасній загальноосвітній школі / Н. Л. Отрощенко // Освіта Донбасу. – 2008. – № 6. – С. 6 – 10.
6. **Отрощенко Н. Л.** Профорієнтація учнів загальноосвітньої школи як соціально-педагогічна проблема / Н. Л. Отрощенко // Науковий портал Донбасу : електрон. журн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 1. – Режим доступу: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/onlysp.pdf
www.alma-mater.lnpu.edu.ua
7. **Отрощенко Н. Л.** Форми та методи профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками / Н. Л. Отрощенко // Технологічна освіта: проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди. – 2009. – Вип. 1. – С. 3 – 9.
8. **Отрощенко Н. Л.** Роль та місце соціального педагога на етапі вибору професії учнями загальноосвітньої школи / Н. Л. Отрощенко // Наука и образование : матеріали за 4-я междунар. науч. практ. конф., 3 – 15 янв. 2008 г. – Т. 6: Педагогические науки. – София : „Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. – С. 59 – 62.
9. **Отрощенко Н. Л.** До питання соціально-психологічної готовності старшокласників до професійної діяльності в умовах ринку праці / Н. Л. Отрощенко // Наукова молодь : досягнення та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : 11 – 12 берез. 2008 р. – Луганськ, 2008. – С. 190 – 195.
10. **Отрощенко Н. Л.** Зміст профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками загальноосвітньої школи / Н. Л. Отрощенко // Освіта і наука без кордонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7 – 15 груд. 2008 р. – Преземишль, 2008. – С. 8 – 11.

Отрощенко Н. Л. Діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Луганськ, 2009.

Дисертацію присвячено аналізу соціально-педагогічного аспекту проблеми професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи в сучасних ринкових умовах, розкриттю сутнісних характеристик профорієнтаційної роботи шкільного соціального педагога, теоретичному обґрунтуванню та практичній перевірці системи діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи. Подано теоретичний опис етапів профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками й обґрунтовано кожну з чотирьох інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентно-спроможної особистості, які формуються й розвиваються на кожному з них, обґрунтовано соціально-педагогічну технологію впровадження розробленої системи діяльності соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи

Ключові слова: соціально-професійна орієнтація, професійне самовизначення, конкурентноспроможна особистість, соціально успішна людина, інтегральні якості конкурентноспроможної особистості, система діяльності соціального педагога з соціально-професійної орієнтації.

Отрощенко Н. Л. Деятельность социального педагога по профориентации учащихся общеобразовательной школы – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Луганск, 2009.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием социально-педагогического аспекта проблемы профессиональной ориентации учащихся общеобразовательной школы в современных рыночных условиях. На основе теоретического анализа психолого-педагогической литературы определена сущностная характеристика профориентационной деятельности школьного социального педагога, обоснованы его организационная и координационная роль в построении профориентационной системы общеобразовательной школы.

Профессиональная ориентация рассматривается как междисциплинарное направление, решающее прикладные задачи оптимального регулирования процесса профессионального самоопределения личности в

ее интересах и в интересах общества. Профессиональное самоопределение – процесс развития личности в избранной профессиональной деятельности, охватывающий значительный период ее жизненного и трудового пути. Как сложное структурное образование личности профессиональное самоопределение отображает взгляд человека на мир профессий, на конкретную профессию, на свои возможности в социальной среде, а также собственные намерения относительно самореализации в пределах определенной трудовой деятельности. Одним из главных этапов профессионального самоопределения является выбор молодым человеком профессии в период обучения в старших классах общеобразовательной школы.

Проведенный анализ реальной практики социального педагога по социально-профессиональной ориентации учащихся общеобразовательной школы позволил сделать вывод, что современные старшеклассники испытывают потребность в активизации самопознания, профессионального самоопределения, что актуализирует необходимость создания соответствующих социально-педагогических условий для формирования и развития качеств конкурентоспособной личности, пользующейся спросом на рынке труда.

Впервые обоснована система деятельности социального педагога по социально-профессиональной ориентации учащихся общеобразовательной школы, раскрыты структурные компоненты: цель, содержание, формы и методы. Целью системы деятельности социального педагога по социально-профессиональной ориентации является формирование и развитие конкурентоспособной социально успешной личности как субъекта профессионального самоопределения и трудовой социализации. По содержанию профориентационная деятельность социального педагога со старшеклассниками разделена на четыре этапа: ценностно-мотивирующий, рефлексивный, практически-проектный и деятельностный, на каждом из которых решаются определенные задачи через использование предлагаемых форм и методов.

Технология внедрения разработанной системы деятельности социального педагога по социально-профессиональной ориентации учащихся была реализована в четыре этапа на протяжении четырех семестров через созданный „Центр формирования и развития качеств успешной личности” в пределах учебно-воспитательной системы общеобразовательной школы и параллельно по трем направлениям: работа с педагогическим коллективом, работа со старшеклассниками и с их родителями.

Эффективность экспериментальной системы деятельности социального педагога по социально-профессиональной ориентации определена с помощью разработанных показателей мотивационно-ценностного, когнитивно-операционного, конативно-компетентностного и эмоционально-волевого критериев по низкому, среднему и высокому уровням.

Ключевые слова: социально-профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, конкурентоспособная личность, социально успешный человек, интегральные качества конкурентоспособной личности, система деятельности социального педагога по социально-профессиональной ориентации.

Otroschenko N. L. The activity of the social pedagogue from the pupils' professional orientation of the general educational school. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the Candidate's degree of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.05 – Social pedagogic, Luhansk National University named after Taras Shevchenko. – Luhansk, 2009.

The research is devoted to the analysis of the social and pedagogical aspect of the problem of the pupils' professional orientation of the general educational school in modern market conditions. Also it is devoted to the depiction of the main features of the school professional orientation work of the school social pedagogue. The theoretical explanation and practical testing of system of the activity of the social pedagogue from the social and professional pupil's orientation of the general educational schools the theoretical description of the stages of the professional orientation work of the social pedagogue with upper pupils is given in the scientific research. Each of the four integral features of the social successful, competitive personality are presented in the research the social and pedagogical technology of the usage of the made-up system of the activity of the social pedagogue from the professional orientation of pupils of general educational school is given in the scientific research.

Key words: social and professional orientation, professional self-determination, competitive personality, social successful person, integral features of the competitive personality, the activity of the social pedagogue from the social and professional orientation.